

ƏDƏBİYYAT

UOT: 82-1

FƏRMAN XƏLİLOV

“NAXÇIVAN ŞURALAŞDI” ŞEİRİNİN MÜƏLLİFİ KİMDİR?

“Naxçıvan şuralaşdı” adlandırılan şeirdə 1920-ci ildə Naxçıvanda elan olunan sovet hakimiyyəti alqışlanır. Bu şeir uzun müddət Cənubi Azərbaycanın görkəmli satirik şairi Mirzə Əli Möcüzə aid edilmiş və onun kitablarına salınmışdır.

Məqalədə həmin şeirin M.Ə.Möcüz qələminin məhsulu olmadığı iddia edilir.

Müəllif araşdırmalar nəticəsində əldə etdiyi bir sıra tutarlı faktlara istinad edərək bu iddiasını əsaslandırır və belə qənaətə gəlir ki, həmin şeirin əsl müəllifi ədəbiyyatşünas Mübariz Əlizadədir.

Məqalədə M.Əlizadə tərəfindən qələmə alınan bu şeirin nə məqsədlə M.Ə.Möcüzə aid edilməsinin səbəbi də aydınlaşdırılır.

Açar sözlər: *“Naxçıvan şuralaşdı” şeiri, Cənubi Azərbaycan, Mirzə Əli Möcüz, Qulam Məmmədli, Mübariz Əlizadə.*

“Naxçıvan şuralaşdı” adlandırılan şeir uzun illərdir ki, görkəmli satirik şair Mirzə Əli Möcüzə (1874-1934) aid edilir. Bu şeir şairin Qulam Məmmədlinin tərtibi ilə Bakıda çap olunan kitablarının hamısına daxil edilmişdir.

Həqiqətənmi həmin şeir M.Ə.Möcüz qələminin məhsuludur? Qətiyyətlə cavab vermək olar ki: Xeyr! Keçək faktlara.

Əvvəla, şeirin Möcüzün kitablarına ayaq açanadək haralarda çap olunmasını xronoloji ardıcılıqla izləyək:

1. 10 sentyabr 1945-ci il. Bakıda çıxan “Azərbaycan gəncləri” qəzeti ədəbiyyatşünas Mübariz Əlizadənin “Cənubi Azərbaycan şairi Mirzə Əli Möcüz Şəbüstəri” adlı məqaləsini dərc edir. Müəllif məqalənin bir yerində yazır. “1920-ci ilin iyul ayında Möcüz yeni bir hadisədən ilham alıb qanadlandı. Lenin-Stalinin zəfər bayrağı, xalq bayrağı Naxçıvan şəhərində dalğalanmağa başladı. Qoca şairin qəlbi qürur hissi ilə döyündü. O, qırmızı Naxçıvan – Sovet Naxçıvanı haqqında ilk şeiri və həm də ölməz sənət əsəri sayıla bilən şeirini yazdı”. Sonra müəllif şeirin tam mətnini oxuculara təqdim edir:

Şükrullah millət oldu kamiran,
Xələti-həmra geyindi Naxçıvan!
Dövləti-Şura quruldu ədlilən,
Tudeyi-məzlum oldu hökmran.
Şah mat odu, vəzir atdan düşüb,
Fil ayağı altda qaldı bəy və xan.
Mövsümi-gül gəldi, açdı qönçələr,
Bülbüli-şeyda ötər xoş dastan,
Hər tərəfdə bəzmi-işrət çidədir,
Naxçıvana rəşk edər bağı-cinan.
Rəşk edər Təbriz, Şəbüstər, Xamənə,

Rəşk edər bu mülki-Azərbaycan.
Qibtəmiz yersiz deyil, var illəti,
Orda toydur, burda matəm, əlaman!
Möcüza, qan ağlama, bir gün gələr
Şərqdə qalmaz əsarətdən nişan!

Sonralar Möcüzün kitablarına daxil edilən “Naxçıvan şuralaşdı” şeiri ilk dəfə olaraq belə meydana çıxır.

2. 25 noyabr 1945-ci il. M.Əlizadə “Ədəbiyyat və incəsənət” qəzetində dərc etdirdiyi “İran Azərbaycanının şairi Möcüz Şəbüstəri” sərlövhəli məqaləsində yazır: “1920-ci ilin yayında... Naxçıvanda sovet hakimiyyəti qurulması xəbəri bütün Cənubi Azərbaycanda yayıldı. Qızıl bayraq – Lenin bayrağı, azadlıq bayrağı, Cənubi Araz çayının lap kənarında dalğalanmağa başladı... Möcüz də bu bayrağın qarşısında diz çöküb şirin ana dilində ölməz bir nəğmə qoşdu”. Sonra M.Əlizadə şeirin son 8 misrasını nümunə göstərir.

3. Noyabr 1945. “Şəfəq” jurnalı, № 4.

Ərəb əlifbası ilə Təbrizdə çıxan bu jurnalın 21-ci səhifəsində haqqında bəhs etdiyimiz şeirin tam mətni “Şura Naxçıvanı” adı ilə dərc edilir. Şeirin kim tərəfindən redaksiyaya təqdim olunması göstərilir.

4. 1948-ci il. Tədqiqatçı Q.Məmmədli şeirə “Naxçıvan şuralaşdı” adını qoyaraq onu tərtib etdiyi “Mirzə Əli Möcüz. Şeirlər” kitabına daxil edir [4, s. 79].

Beləliklə, həmin şeir Möcüzün əsəri kimi qəbul olunur və sonralar onun Q.Məmmədli tərəfindən tərtib edilən bütün kitablarına, bir sıra almanax və müntəxabatlara, hətta İranda çıxan iki kitabına da yol taparaq məşhurlaşır.

Qayıdaq M.Əlizadənin 1945-ci ildə çap etdirdiyi məqalələrinin üzərinə.

Birinci məqaləsində o, “qoca şairin”, yəni Möcüzün bu şeiri 1920-ci ildə yazdığını bildirir. İkinci məqaləsində isə Möcüzün Naxçıvanda qaldırılan “qızıl bayraq – Lenin bayrağı, azadlıq bayrağının” qarşısında “diz çöküb nəğmə qoşmasını”, yəni “Naxçıvan şuralaşdı” şeirini yazmasını qeyd edir.

Buradan açıq-aşkar görünür ki, M.Əlizadə nə Möcüzün tərcümeyi-halına, nə də şeirlərinə yaxından bələd olmamışdır. Əks halda o, belə yanlışlıqlara yol verməzdi. Nədir bu yanlışlıqlar? Əvvəla, 1920-ci ildə Möcüz M.Əlizadənin yazdığı kimi qoca deyildi, 46 yaş var idi. İkincisi, Möcüz heç vaxt M.Əlizadənin təbiri ilə desək, “qızıl bayraq – Lenin bayrağının” qarşısında diz çökməzdi. Çünki o, bolşevikləri yaxşı tanıyırdı və onları “nainsaf” adlandırır, rusları isə işğalçı hesab edirdi:

Deyəllə **bolşevik** eylər hücum Rəştə tərəf...

Çəkil kənara, əya bolşeviki-nainsaf! [9, iş № 33]

Bir qəmli xəbər bağrımı qan eylədi, saqi,

Mey ver yenə **rusun** gözü İranə düşübdür [5, s. 5]

Gər ola bidar əcəm, **rus** evi viran olar,

Bolşevikü menşevik qanına qətan olar [3, s. 144].

Bu idi Möcüzün mövqeyi!

Belə olan halda həmin şeiri Möcüz qələminin məhsulu hesab etmək olarmı?

Burada başqa bir suala da cavab vermək zərurəti meydana çıxır: “Naxçıvan şuralaşdı” şeiri hansı yolla Təbrizə – “Şəfəq” jurnalının redaksiyasına gedib çıxmış və jurnal M.Əlizadədən təxminən ay yarım sonra – noyabr ayında həmin şeiri dərc etmişdir?

Araşdırmalar həqiqətə yaxın olan belə bir ehtimal irəli sürməyə əsas verir ki, həmin şeirin mətnini Q.Məmmədli “Şəfəq” jurnalına təqdim etmişdir.

1941-ci ilin avqustunda sovet ordusu sıralarında azərbaycanlılardan ibarət xüsusi qrupun tərkibində İrana keçən Q.Məmmədli 1942-ci ilin martınadək, 1944-cü ilin baharından isə 1946-cı ilin aprel ayınadək orada olmuşdur. Həmin vaxt o, Cənubi Azərbaycanda həyata keçirilən ədəbi-mədəni tədbirlərdə fəal iştirak etmişdir. Q.Məmmədli 1942-ci ildə “Vətən yolunda” qəzetində Möcüz haqqında “Həqiqəti sevən şair” adlı məqalə dərc etdirmiş, onun “Gündə” rədifli şeirini oxuculara çatdırmışdır [10, s. 3]. 1945-ci ildə isə şairin “Seçilmiş əsərləri” adlandırılan ilk kitabı məhz Q.Məmmədlinin tərtibilə Təbrizdə çap olunmuşdur. Bundan başqa Q.Məmmədlinin Möcüzün bəzi şeirlərinin Təbrizdə çıxan “Vətən yolunda” jurnalı və “Azərbaycan” qəzetində dərc edilməsində vasitəçiliyi və köməyi olmuşdur.

Q.Məmmədlinin özünün yazdığına görə, müəyyən tapşırığı yerinə yetirmək üçün 1945-ci ildə qısa müddətə Bakıya gedib sonra yenə Təbrizə qayıtmışdır [2, s. 124]. Çox güman ki, elə həmin vaxt Bakıda M.Əlizadə ilə görüşərək “Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin mətnini ondan almışdır. Başqa bir versiyayı da düşünmək olar. Yəni Q.Məmmədli M.Əlizadənin məqaləsi dərc olunan “Azərbaycan gəncləri” qəzetinin 25 sentyabr 1945-ci il tarixli nömrəsindən həmin şeirin mətnini köçürə bilərdi. Lakin biz birinci versiyaya daha çox üstünlük veririk. Çünki 1977-ci ilin iyun ayında Bakıda M.Əlizadə ilə görüşümüz zamanı şəxsən bizə vaxtilə çap etdirmək üçün Möcüzün bəzi şeirlərini Q.Məmmədliyə verdiyini söyləmişdi. Hətta Q.Məmmədlinin həmin şeirləri çap etdirərkən onun (M.Əlizadənin) adını xatırlatmamasından incik qaldığını da bizə demişdi.

“Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin Q.Məmmədlinin xətti ilə ayrıca bir vərəqdə üzü köçürülmüş variantı hazırda Azərbaycan Respublikası S.Mümtaz adına Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivində Möcüzün 454 nömrəli şəxsi fondunda [9, iş 112], surəti isə AMEA Naxçıvan Bölməsi Əlyazmalar Fondunda saxlanılır.

Fikrimizcə, Q.Məmmədli Təbrizə qayıtdıqdan sonra həmin şeiri “Şəfəq” jurnalının redaksiyasına təqdim etmiş, jurnal isə onu özünün 1945-ci il tarixli 4-cü nömrəsində oxuculara çatdırılmışdır. Maraqlıdır ki, Q.Məmmədli haqqında bəhs edilən şeirin mətnini Təbrizdə olarkən əldə edə bilmədiyinə görə həmin şeir 1945-ci ildə orada nəşr etdirə bilməmişdir. Bu da onu sübut edir ki, şeirin mətni Q.Məmmədlinin Bakıya gedib-qayıtdıqdan sonra onun əlinə çatmışdır. Əslində qətiyyətlə deyə bilərik ki, o vaxt “Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin mətni Cənubi Azərbaycanda heç kimdə yox idi və ola da bilməzdi. Çünki əvvəla, bu şeirin avtoqrafına indiyədək heç yerdə rast gəlinməmişdir. İkincisi, həmin şeir Möcüzün əsərlərini hələ şairin öz sağlığında və vəfatından sonra toplayan müasirləri və pərəstişkarlarından Mirzə Mahmud Bəhrami, Məhəmmədəli Pur Əli Məhəmmədi, Əli ağa Naxçıvani, Məhəmməd Yusif Xeyrabi, Bağır Məhəmmədzadə, İsmayıl İsmayilzadə və başqalarının tərtib etdiyi qeyri-mətbu dəftər, yaxud ”Divan”ların heç birində olmayıb. Nəhayət, Q.Məmmədli Təbrizdə ikən Hacı Məhəmməd Naxçıvaninin şəxsi kitabxanasında saxlanılan Möcüzün avtoqraflarının üzünü köçürdüyü dəftərdə də [9, iş № 119] “Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin izi-tozu yoxdur.

“Naxçıvan şuralaşdı” şeiri Möcüzün əsərlərinin ilk nəşrindən sonra da, iki nəşr (3; 4) istisna olmaqla (bu nəşrlərə “Şəfəq” jurnalının təsiri olmuşdur) Təbrizdə və Tehrandə çap olunan kitablarının heç birinə daxil edilməmişdir. Cənubi Azərbaycan möcüzşünaslarından professor M.T.Zehtabi, M.Niqabi, H.S.Qürrayi və başqaları Möcüz yaradıcılığından bəhs edərkən “Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin adını belə yaxına buraxmamışlar. Bir sözlə, Cənubi

Azərbaycanda “Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin Möcüzə məxsusluğu ağıla gətirilmir.

“Naxçıvan şuralaşdı” şeirinin mətninə gəldikdə isə onun Möcüz üslubuna yad olması dərhal diqqəti cəlb edir. Şeirin mətnində işlədilən “şah”, “mat”, “vəzir”, “fil” kimi şahmat terminləri Möcüzün leksikonu üçün xarakterik deyil.

Yaşadığı mühitdə və cəmiyyətdə həmişə ərbab və mübaşirlərin zülmünü lənətləyən Möcüzün:

Şah mat oldu, vəzir atdan düşüb,
Fil ayağı altda qaldı bəy və xan

yazması da inandırıcı görünmür.

Bolşeviklərin düşmən elan etdiyi bəy və xanları ifşa edib gözdən salmaq sovet hakimiyyətinin ilk onilliyində Şimali Azərbaycan müəllifləri üçün daha çox xarakterik idi, nəinki cənublu müəlliflər üçün.

Dəfələrlə Şəbüstər sakinlərindən eşitmişik ki, 1920-ci illərdə və ondan qabaq şəbüstərlilərin İranda şətrənc adlandırılan şahmat oyunu haqqında geniş təsəvvürləri olmamışdır. Bax elə həm də buna görə “məqsədım o idi ki, kişilər və arvadlar məni başa düşsünlər” [6, s. 2] deyən Möcüzün həmyerliləri üçün anlaşılması çətin olan yuxarıdakı misraları yazması ağlabatan deyil.

Bir daha soruşulur: Belə tutarlı faktlar qarşısında həmin şeirinin Möcüz qələminə məxsusluğunu qəbul etmək olarmı? Cavab birdir: Xeyr!

Bəs bu şeirin müəllifi kimdir?

Cavab: Mübariz Əlizadə! O Mübariz Əlizadə ki, “Naxçıvan şuralaşdı” şeiri ilə eyni vaxtda uzun illər boyu Möcüzə aid edilən “Lenin” şeirini də uydurmuşdu! Bu barədə bizim ayrıca məqaləmiz vardır [1].

Fikrimizi sübut etmək üçün dağa-daşa düşməyə ehtiyac yoxdur. M.Əlizadənin özü bu saxtakarlığını boynuna almışdır.

Diqqət edək. Cənubi Azərbaycan möcüzşünası M.Niqabi 2000-ci ildə Naxçıvan Dövlət Universitetinin əməkdaşı Seyid Surəyə ünvanladığı məktubunda yazır: “Mübariz Əlizadə Qulamrza Budaqiyə (Cənubi Azərbaycan ziyalisidir – F.X.) etiraf etmiş ki, “Lenin” şeiri və “Naxçıvan şurası” Möcüzün yox, bəlkə mənim qələmimdən axmışdır” [7, v. 2].

Sual oluna bilər: Bu saxtakarlıqları etməkdə məqsəd nə imiş?

Bu sualın cavabını da ömrünün son çağlarında M.Əlizadənin özü vermişdir! Bu barədə M.Niqabi 2016-cı ildə Təbrizdə çap etdirdiyi “Mirzə Əli Möcüzün həyatı” adlı kitabında yazır: “Mübariz Əlizadə ömrünün son çağlarında Bakı şəhərində Qulamrza Budaqiyə açıqlamışdı ki, Möcüzün mənəvi varlığını **ülviləşdirmək üçün** “Şura Naxçıvanı” və “Lenin” şeirini yazıb və mətbuatda yaymışdı” [8, s. 279].

M.Niqabi Seyid Surəyə yazdığı məktubunda M.Əlizadənin bu fikrinə münasibətini belə bildirir: “Rəhmətlik xamməli şair (M.Əlizadə nəzərdə tutulur – F.X.) Möcüzü yüksəldəcəyinə, tədqiqatçıları şoxum (şum – F.X.) zəmilərinə sürütləmişdir” [7, s. 2].

Əlbəttə, M.Əlizadənin cavabını qaneedicisi hesab etmək olmaz. Bəs onda həmin saxtakarlıqda əsl məqsəd nə olmuşdur? Qəti cavab belədir: Azad düşüncəli bir şəxs olan Möcüzdən kommunist-bolşevik ideologiyasına uyğunlaşdırılmış, professor M.T.Zehtabi demişkən, yeni “şair yaratmaq” [11, s. 102] cəhdi!

Vəssəlam.

ƏDƏBİYYAT

1. Xəlilov F. Mirzə Əli Möcüzə aid edilən saxta bir şeirin tarixçəsi // AMEA Naxçıvan Bölməsinin Xəbərləri. İctimai elmlər seriyası, 2008, № 3, s. 180-185.
2. Məmmədli Q. Ömür dəftərindən səhifələr. Bakı: Təhsil, 2016, 184 s.
3. Möcüz M.Ə. Tazə tapılan şeirləri. Təbriz: Nəşr-e Behruz, Tərtibçisi və nəşr ili göstərilməyib, 202 s.
4. Möcüz M.Ə. Şeirlər / Toplayan və çapa hazırlayan Q.Məmmədli. Bakı: Azərənəşr, 1948, 254 s.
5. Möcüz M.Ə. Tazə və çap olmayan şeirləri / Toplayan Yəhya Şeyda. III c., Təbriz: Azərbaycan, 228 s.
6. Möcüz Şəbüstərinin şərh-halı. "Azərbaycan" qəz., I dıvrə, Təbriz, 1320 ş. (1942, 22 fevral).
7. Niqabi M. Naxçıvan Dövlət Universitetinin əməkdaşı Seyid Surəyə yazdığı 29 noyabr 2000-ci il tarixli məktubunun surəti. Naxçıvan MRDA: F.Y.Xəlilovun şəxsi fondu 701, siy. 2, iş № 23.
8. Niqabi M. Mirzə Əli Möcüzün həyatı. Təbriz, 1395 ş. (3016), 285 s.
9. S.Mümtaz adına Azərbaycan Dövlət Ədəbiyyat və İncəsənət Arxivi: Mirzə Əli Möcüzün fondu 454, siy. 1, iş № 1-121.
10. "Vətən yolunda" qəz., 1942, 25 fevral.
11. Zehtabi M.T. Mirzə Əli Möcüzün Bakı çapı // "Varlıq" məcəlləsi, Tehran, № 4, s. 93-106.

AMEA Naxçıvan Bölməsi
E-mail: fermanhalilov@yahoo.com

Farman Khalilov

WHO IS THE AUTHOR OF THE POEM "NAKHCHIVAN BECAME SOVIET"?

The poem "Nakhchivan became Soviet" welcomes the Soviet power, proclaimed in Nakhchivan in 1920. This poem has long been attributed to the prominent satirical poet of South Azerbaijan Mirza Ali Mojuz; it was included in his books.

The paper states that this poem does not belong to the pen of M.A.Mojuz.

The author substantiates this statement, referring to several convincing facts obtained from the study, and concludes that the poem's real author is the literary critic Mubariz Alizadeh.

The paper clarifies why this poem, written by M.S.Alizadeh, was attributed to M.A.Mojuz.

Keywords: poem "Nakhchivan became Soviet", South Azerbaijan, Mirza Ali Mojuz, Gulam Mammadli, Mubariz Alizadeh.

Фарман Халилов

КТО АВТОР СТИХОТВОРЕНИЯ «НАХЧЫВАН СТАЛ СОВЕТСКИМ»?

В стихотворении «Нахчыван стал советским» приветствуется советская власть, провозглашенная в Нахчыване в 1920 году. Это стихотворение долгое время приписывали видному сатирическому поэту Южного Азербайджана Мирзе Али Моджузу, оно было включено в его книги.

В статье утверждается, что стихотворение не принадлежит перу М.А.Моджуза.

Автор обосновывает это утверждение, ссылаясь на ряд убедительных фактов, полученных в результате исследования, и делает вывод, что настоящим автором стихотворения является литературный критик Мубариз Ализаде.

В статье выясняется причина того, с какой целью это стихотворение, написанное М.С.Ализаде, было приписано М.А.Моджузу.

Ключевые слова: *стихотворение “Нахчыван стал советским”, Южный Азербайджан, Мирза Али Моджуз, Гулам Мамедли, Мубариз Ализаде.*

(AMEA-nın müxbir üzvü Əbülfəz Əliyev tərəfindən təqdim edilmişdir).

Daxilolma tarixi: İlkin variant 15.01.2021

Son variant 11.02.2021